

ZNACZENIE I ZASADY KSZTAŁTOWANIA RUNA W PARKACH HISTORYCZNYCH

Beata Fornal-Pieniak, Agata Gizińska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Streszczenie. Celem pracy jest charakterystyka runa parkowego i jego znaczenia w parkach historycznych. Runo parkowe pełni funkcje estetyczne, historyczne i ekologiczne. W artykule przedstawiono także kształtowanie roślinności na przestrzeni dziejów, uwzględniając epoki, tj. starożytność, średniowiecze, renesans, barok, XVIII, XIX i XX w. Artykuł prezentuje też wskazania do kształtowania i pielęgnacji runa parkowego.

Słowa kluczowe: runo, park

WSTĘP

Runo parkowe ma istotny wpływ na odbiór wizualny parku, którego jest elementem. Stanowi jego wykończenie i niejednokrotnie nadaje danemu miejscu specyficzny charakter. Dobrze zaprojektowane i wykonane runo może również znacząco podnieść wartość nie tylko wizualną, lecz także historyczną oraz przyrodniczą obiektu. Częstokroć jednak, w odróżnieniu od innych składowych parku, nasadzenia runa pod koronami drzew są bardzo zaniedbane, a ich pielęgnacja jest niewłaściwa [Fornal-Pieniak i Wysocki 2009, Trzaskowska i Adamiec 2011, Fornal-Pieniak 2013, 2015, Fornal-Pieniak i in. 2014].

Większość ludzi ma zdolność formułowania sądów estetycznych. Wchodząc do parku bądź ogrodu, potrafią określić, czy im się on podoba, czy też nie. Nieliczni natomiast dostrzegają poszczególne elementy, takie jak drzewa, wodę, powierzchnie trawników, runo, które mogą tworzyć harmonijną lub chaotyczną całość.

Poszukując informacji dotyczących założeń ogrodowych, można zauważyć, że w wielu opracowaniach dotyczących parków, zarówno historycznych, jak i współczesnych, bardzo niewielką wagę przywiązuje się do nasadzeń runa.

Adres do korespondencji – Corresponding author: dr inż. Beata Fornal-Pieniak, Katedra Ochrony Środowiska, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, ul. Nowoursynowska 159, 02-776 Warszawa, e-mail: fornalb@op.pl.

DEFINICJA RUNA PARKOWEGO

Runo parkowe to roślinność zielna tworząca zwartą pokrywę pod koronami drzew i krzewów. Składają się na nie byliny ozdobne z liści lub kwiatów, krzewinki, rośliny jednoroczne, trawy [Majdecki 1993]. Czasem do runa parkowego zalicza się również nasadzenia bylin ozdobnych (rabaty) oraz ozdobnych roślin jednorocznych lub bylin niezimujących w gruncie (kwietniki), a także powierzchnie trawiaste i łąki kwietne.

Ważnym elementem składowym runa są rośliny okrywowe, czyli takie gatunki lub odmiany, które tworzą wieloletnie, zwarte runo. Ich cechą charakterystyczną jest wysoka zdolność do intensywnego wegetatywnego rozmnażania się, a co za tym idzie do szybkiego pokrywania powierzchni gleby [Grabowska i Kubala 2006].

ZNACZENIE RUNA PARKOWEGO

Według Majdeckiego [1993] runo parkowe ma wielkie znaczenie dla całego założenia parkowego wyrażające się głównie w czterech aspektach:

1. Aspekt przyrodniczy wiąże się z wpływem runa na mikroklimat wytwarzany w wielowarstwowej strukturze nasadzeń parkowych. Dobrze rozwinięte runo pomaga zachować odpowiednią wilgotność gleby, zapobiega jej ubijaniu, wzbogaca ją w materię organiczną. Bujne i utrzymujące się w całym okresie wegetacyjnym runo stanowi też miejsce życia i rozmnażania się wielu gatunków zwierząt oraz mikroorganizmów.
2. Ekonomiczne znaczenie runa opiera się na zdolności jego samoodnawiania, co wpływa na ograniczenie kosztów pielęgnacji. Chociaż stosunkowo drogie do założenia nasadzenie roślin okrywowych runa zapewnia, odwrotnie do trawników, ograniczenie kosztów pielęgnacji wraz z upływem czasu. Dobrze zaprojektowane i wykonane nasadzenia runa parkowego wymagają stałej pielęgnacji, głównie odchwaszczania, jedynie do momentu uzyskania całkowitego zwarcia, później zaś konieczne są jedynie doraźne zabiegi pielęgnacyjne. Alternatywą do wprowadzenia nasadzeń runa jest utrzymywanie czarnego ugoru, co wiąże się z pracochłonnym, a co za tym idzie kosztownym odchwaszczaniem ziemi pod okapem drzew, gdzie nie da się utrzymać dobrze wypielęgowanego trawnika.
3. Przestrzenne znaczenie runa wynika z jego walorów plastycznych. Nasadzenia runa zgodne z charakterem założenia parkowego mogą w istotny sposób podnieść jego wartość przyrodniczą, estetyczną oraz historyczną.
4. Trwałość runa parkowego będącego jednym z elementów przestrzennych wspiera swoją obecnością utrzymanie wielowarstwowej struktury układów roślinnych oraz pełniejszej formy historycznej parku. Runo parkowe, nawet w formie szczątkowej, warto chronić i utrzymywać w dobrej formie lub odtwarzać w razie potrzeby, gdyż samorzutne wytwarzanie się runa i uzyskanie przez nie stabilności trwa długo. Warto pamiętać, że jedynie właściwy dobór gatunków roślin do miejscowych warunków środowiska przyrodniczego daje szansę na wytworzenie stabilnej struktury runa [Fornal-Pieniak i in. 2014].

Według Morycińskiego i Rulewicza [2006] odtwarzanie wartości przyrodniczej, w tym naturalnych zbiorowisk roślinnych, jest ważnym aspektem konserwacji i rewalo-

ryzacji parków oraz ich ochrony. Wspomniani autorzy podkreślają też znaczenie edukacji przyrodniczej i historycznej na przykładzie parków. Edukacja ta jest istotnym czynnikiem kształtującym świadomość potrzeby zachowania parków nie tylko jako obiektów wypoczynkowych, lecz także jako istotnych świadectw historycznych oraz miejsc ochrony przyrody.

KSZTAŁTOWANIE ROŚLINNOŚCI NA PRZESTRZENI DZIEJÓW – RYS HISTORYCZNY

Starożytność

W czasie największego rozwoju swojego imperium Asyryjczycy zakładali rozległe parki łowieckie, na które składały się obszary naturalnego lasu, który dzięki sprzyjającemu klimatowi na północy obfitował w różnorodne rośliny kwitnące. Wielcy królowie zainspirowani bogactwem flory północnych rejonów imperium zakładali ogrody na brzegach Tygrysu, dokąd sprowadzali rośliny ozdobne i zioła [Hobhouse 2005]. Najstojniejsze ogrody tego okresu to ogrody wiszące Babilonu będące ogrodami świątynnymi, które miały dostarczać warzyw i owoców składanych w ofierze podczas uroczystości religijnych. Można było tam spotkać w roli runa pod palmami daktylowymi i winoroślą rabaty warzywne i ziołowe, składające się z przycinanych krzewów szaławii, rozmarynu, tymianu, a uzupełnione kwiatami, takimi jak lilie i fiołki [Carroll 1986].

W Egipcie ze względu na bardzo trudny dla roślin klimat ogrody ozdobne i parki (np. przyświątynne) składały się z geometrycznie rozmieszczonych rabat obsadzonych drzewami i krzewami oraz wszelkimi roślinami ozdobnymi. Układ ten związany był z formą systemu kanałów nawadniających i koniecznością zapewnienia cienia rabatami kwiatowym. Ważną rolę w ogrodach egipskich pełniły baseny obsadzone roślinnością wodną, wśród której królowały tzw. lotos – właściwie grzybień egipski (*Nymphaea lotus*) oraz papirus – cibora papirusowa (*Cyperus papyrus*) [Carroll 1986].

Starożytni Grecy nie byli wybitnymi ogrodnikami [Hobhouse 2005]. Mogło to wynikać z faktu, że górzysta Grecja nie zapewniała wystarczającej powierzchni ziemi nadającej się pod uprawy. Początkowo uznawali więc jedynie użytkową wartość roślin, następnie zaczęli postrzegać je jako obiekt badań, by dopiero w ogrodach świątynnych oraz tych, mieszczących się przy szkołach filozoficznych i gimnazjach dostrzec ich walory dekoracyjne [Carroll 1986] oraz docenić je ze względu na piękne zapachy [Hobhouse 2005]. W dziełach Homera ogrody świątynne opisane są jako naturalne gaje i łąki nad strumieniami, które po ogrodzeniu przed kozami i dosadzeniu zapewniających cień drzew i krzewów stawały się ostoją dla dziko rosnących kwiatów. Na freskach greckich można zaobserwować takie rośliny, jak lilie, kosaćce, barwinek, róże i pankratiusz morskie. Z dokumentów pisanych możemy dowiedzieć się, że uprawiano też wiciokrzew i akant [Hobhouse 2005]. W II w. p.n.e. powstawały w Grecji ogrody perystylowe, które składały się z gęsto obsadzonej kwiatami i ziołami rabaty oraz niewielkich drzewek.

Starożytni Rzymianie zasłynęli z adaptacji elementów innych kultur – podobnie było z ogrodami. Ogrody miejskie naśladowały greckie ogrody perystylowe, nieduże, zamknięte ogrody egipskie i okazałe ogrody Persji [Hobhouse 2005]. Znajdowały się

w nich rośliny ozdobne, zioła lecznicze i przyprawowe oraz drzewa owocowe. Wiejskie posiadłości stanowiły kopię greckich parków świątynnych i tych znajdujących się przy gimnazjach, w których uprawiano oprócz gatunków spotykanych w ogrodach miejskich również warzywa [Carroll 1986]. W obu typach ogrodów można było spotkać pod osłoną koron drzew wiele gatunków roślin ozdobnych: rumianki, drobnokwiatowe chryzantemy, białe lilie, maki lekarskie, kielisznik zaroślowy, bluszcz, mirt, bylicę boże drzewko, bukszpan, rozmaryn, akant, wawrzyn, róże, przelot, ośmiąg, chaber, szafran, ostrzeń, przetacznik, cyklamen, heliotrop europejski, wieczornik, kosaciec, hiacynt, lawendę, narcyz, rozmaryn i fiołki [Hobhouse 2005].

Średniowiecze

Z okresu tuż po upadku cesarstwa rzymskiego (V–VI w.) pochodzi niewiele dokumentów źródłowych dotyczących ogrodów innych niż użytkowe, natomiast z czasów schyłku średniowiecza zachowały się liczne materiały wizualne, często wyidealizowane i pełne symboliki, dokumentujące jednak dość dokładnie wygląd średniowiecznego ogrodu wypoczynkowo-ozdobnego [Hobhouse 2005].

Istotne jest jednak, że w średniowieczu trudno dostrzec konkretną tendencję zmian lub sposób ewolucji formy ogrodowej, dlatego charakterystyka ogrodów średniowiecznych może być jedynie bardzo ogólna, polegająca na wskazaniu istotnych elementów. Według Hobhouse [2005] w ogrodach średniowiecznych, zarówno świeckich, jak i zakonnych, można było wyznaczyć trzy główne elementy:

1. Zamknięty, niewielki ogród ozdobno-wypoczynkowy (lub wirydarz w klasztorach) w obrębie budowli. W tym ogrodzie można było spotkać bogactwo różnorodnych roślin kwitnących, posadzonych w grupach na podwyższonych rabatach, w cieniu drzew owocowych lub w formie łąki kwietnej mającej imitować naturalny charakter wzrostu. Były to wśród kwiatów: kosańce, fiołki, róże, orliki, lilie, śnieżyca wiosenna, piwonie, konwalie, wieczorniki damskie i prawoślazy wysokie, a wśród ziół: ruta, szałwia, bazylika; często spotykało się tam również poziomki.
2. Większy sad mający pełnić funkcję zarówno użytkową, jak i rekreacyjną. Na sad składały się regularnie posadzone drzewa owocowe i ozdobne z kwiatów, pod którymi znajdowała się naturalna łąka kwietna. Przestrzeń ta służyła do zabawy, ale niekiedy pod drzewami mogły znajdować się rabaty ziół i roślin leczniczych oraz grządki warzywne, a pomiędzy nimi winorośl.
3. Rozległy park łowiecki – zwierzyniec. Zazwyczaj przylegał bezpośrednio do sadu, od którego odgródzony był żywopłotem lub rowem i obejmował często ogromne połacie naturalnych lasów, łąk i zagajników. Były one poprzecinane alejami dla łatwiejszej komunikacji i wyposażone w punkty obserwacyjne w postaci altan i pawilonów [Różańska i in. 2008]. W zwierzyńcach występowało naturalne runo leśne, charakterystyczne dla danego terenu oraz runo wytwarzające się w skutek sukcesji wtórnej następującej z powodu zniszczenia runa przez wydeptywanie, głównie w okolicach alej i punktów obserwacyjnych. W ich zasięgu mogły pojawiać się gatunki związane z łąkami i pastwiskami, które rozprzestrzeniały się dzięki koniom używanym do jazdy podczas polowań.

W okresie tzw. jesieni średniowiecza (XII i XIII w.) zaczęto zakładać poza murami miasta parki miejskie – *pratum commune*. Na taki park składała się łąka kwietna poprze-

cinana drogami spacerowymi obsadzonymi alejami i luźnymi nasadzeniami drzew oraz z ozdobnym elementem wodnym w naturalnej formie stawu lub strumienia [Różańska i in. 2008, Majdecki 1993].

Renesans

Ogrody przy rezydencjach renesansowych często można było ze względu na wielkość przyrównać do parków. Składały się one z bardzo ściśle określonych i uszeregowanych elementów:

- *Giardino sekreto* – niewielki, odizolowany ogród przeznaczony dla właściciela wypełniony roślinami ozdobnymi, użytkowymi oraz trawnikiem;
- *Giardino de semplici* – ogród użytkowy z sadem i roślinami uprawnymi, zlokalizowany z dala od domu;
- parter ogrodowy;
- labirynt;
- *Boschi* – kwatery obsadzone kwiatami lub luźno i regularnie ozdobione drzewami.

W ogrodach renesansowych stosowano głównie rośliny krajowe, uzupełnione roślinami pojemnikowymi różnego pochodzenia [Różańska i in. 2008]. Runo w parku renesansowym można by podzielić na dwa typy. Pierwszy to runo znajdujące się w kwatach obsadzonych drzewami (*boschi*) – tam można było się spodziewać założonego trawnika lub spontanicznie tworzącego się na tle trawnika runa dążącego do przybrania formy zbliżonej do naturalnie występujących w okolicy lasów połączonego z gatunkami synantropijnymi lub zdziczałymi gatunkami występującymi w danym parku. Rośliny te zapewne były często koszone, by utrzymać gładką powierzchnię zieleni pod drzewami, więc szansę przetrwania miały jedynie gatunki silne i charakteryzujące się niewielkim wzrostem. Drugi typ runa to występujące w ogrodzie użytkowym, niemal całkowicie wprowadzone przez człowieka. Pomiędzy drzewami w sadzie można było spotkać grządki ziół leczniczych i przyprawowych, niekiedy warzywa źle znoszące pełne nasłonecznienie oraz oczywiście związane z nimi chwasty [Majdecki 1993]. Według Hobhouse [2005] w skład renesansowych ogrodów wchodziły jednak czasem fragmenty naturalnego lasu poprzecinane równymi alejami albo naturalne łąki kwietne, zamknięte w geometryczne ramy. Można się było na tych terenach spodziewać roślin dziko rosnących w danym siedlisku. W renesansie zaczęto tworzyć ogrody botaniczne, będące wynikiem dążenia człowieka do wiedzy oraz poszerzania się terenów odkrywanych przez Europejczyków, często bardzo egzotycznych oraz z niespotykaną na kontynencie florą. Ogrody botaniczne zazwyczaj były powiązane z uniwersytetami, na których wykładano medycynę, stąd dominacja w tych ogrodach roślin leczniczych [Różańska i in. 2008]. W ogrodach botanicznych runo składało się głównie z roślin pochodzenia obcego, często wymieszanych z rzadszymi gatunkami rodzimymi i uzupełnionymi ogrodowymi formami gatunków różnego pochodzenia.

Barok

Ogrody i parki przypałacowe baroku były formą ogrodową, która wyewoluowała najwyżej, ściśle powiązaną z budynkiem, bardzo ozdobną i rozbudowaną. Ważną rolę odgrywały w nich boskiety wydzielające poszczególne wnętrza ogrodowe. Barokowe

boskiety występowały w dwóch formach: szachownicowej, gdzie drzewa posadzone są regularnie w kwadrat lub cynek, a przestrzeń pod nimi wypełnia wypielęgnowany trawnik, oraz otwartej, w której drzewa posadzone są wyłącznie na obrzeżu kwatery wypełnionej trawą [Róžańska i in. 2008]. Wynika z tego, że w barokowym boskiecie szachownicowym funkcję runa pełnił intensywnie pielęgnowany trawnik, który wypełniał jego przestrzeń i stanowił neutralne gładkie wykończenie. W boskiecie otwartym, również wewnątrz, znajdowała się trawa, jednak prawdopodobnie nie była tak wypielęgnowana, gdyż drzewa rosnące na obrzeżu boskietu otwartego tworzyły zwartą ścianę, która utrudniała nie tylko pielęgnację, lecz także wgląd w środek boskietu. Podobny podział sugeruje Hobhouse [2005], zaznaczając, że w ogrodach tych z upodobaniem zakładano boskiety i drzewa sadzono w równiutkich rzędach oraz podsadzano idealnym trawnikiem „terroryzowanym” przez ogrodników. Zdarzały się wszakże sytuacje, gdy, często z oszczędności, boskiety w dalszych lub mniej istotnych częściach ogrodów były „wykrawane” z zastanego na terenie lasu, a ich nieregularne wnętrza maskowano wysokimi, gęstymi, ciętymi żywopłotami. W takich miejscach powstawały swego rodzaju ostoje przyrody, gdzie dziko rosnące gatunki roślin mogły się rozwijać, skryte za grubą barierą formalnego żywopłotu. Jeszcze dalej można było spotkać dzikie promenady – naturalny las porzecziniany już luźniejszymi nasadzeniami alejowymi. Według Majdeckiego [1993] runo parków barokowych można podzielić na trzy główne formy zależne od formy wprowadzonych zadrzewień:

1. Runo boskietów – wielogatunkowe nasadzenia gatunków rodzimych o wyrównanym wzroście, bardzo dokładnie wymieszane ze sobą, mające dawać trwały efekt imitujący trawnik w miejscach, w których utrzymanie go byłoby zbyt trudne. Te fragmenty runa były całkowicie niedostępne dla spacerujących ze względu na zamknięcie ścieżek w ściany boskietów i żywopłotów.
2. Runo gabinetów ogrodowych – cechujące się małym zróżnicowaniem gatunkowym (gatunki rodzime i introdukowane); wymagany był jednak równomierny wzrost roślin i efekt „dywanu”.
3. Runo bindaży i alei (dalej od budynku) – bardziej naturalne, wielogatunkowe nasadzenia roślin rodzimych, rosnących płotowo i łanowo, dające efekt dzikiego lasu.

XVIII wiek

Charakterystyczne dla ogrodów krajobrazowych XVIII w. było zaprzestanie intensywnej walki z naturą polegającej na wciśnięciu jej w sztywne ramy i zapoczątkowanie nurtu naśladownictwa naturalnych form krajobrazowych w dalszych częściach ogrodu, tak, by wtapiał się on w otaczające go tereny. W ogrodach krajobrazowych można było spotkać różne formy roślinne: masywy, skupiska, niewielkie grupy i kępy drzew, klomby i pojedyncze drzewa [Róžańska i in. 2008]. Według Majdeckiego [1993] w tym okresie także można wyróżnić trzy dominujące typy runa parkowego powiązane ściśle z formami przestrzennymi zieleni wysokiej występującej w parkach. W masywach, dzikich promenadach, gajach i skupiskach spotykało się naturalne runo leśne bądź bardzo zbliżone do niego, tworzące się samorzutnie (w razie potrzeby zagęszczane) składające się wyłącznie z gatunków rodzimych, uzupełniane o ich formy ogrodowe dla podkreślenia dekoracyjności konkretnej części ogrodu. Natomiast wewnątrz klombów nasadzenia były przemyślane i uporządkowane według wysokości. Wewnątrz klombu

znajdowały się wysokie drzewa i krzewy, które bliżej brzegów ustępowały miejsca coraz niższym roślinom kwitnącym i z ozdobnymi liśćmi; były to gatunki rodzime oraz obce. Ceniono floksy, łubiny, nawłóć kanadyjską, astry chińskie, chryzantemy, cynie, dalie i pelargonie, dające różnorodne efekty w ciągu sezonu wegetacyjnego. Runo grup i kęp prawdopodobnie było dosyć ubogie, składające się z luźno rozmieszczonych kęp różnych gatunków rodzimych (także ich form ogrodowych) oraz gatunków obcych, raczej o niskim i równym wzroście. Te rośliny nie miały specjalnie przyciągać wzroku, miały luźno pokryć powierzchnię gleby i stanowiły wykończenie kępy drzew. Często na integralną część ogrodu adaptowano naturalne lasy, łąki i wrzosowiska wraz z istniejącym tam runem. Hobhouse [2005] zaznacza, że w tym okresie zaczęto baczniejszą uwagę zwracać na to, jakie wymagania siedliskowe charakteryzują dany gatunek oraz w jaki sposób rośnie w naturze. Z tego wynikały zalecenia, by byliny sadzić pod krzewami w sposób grupowy lub mieszany, tak by wyeksponować ich walory oraz jak najlepiej zasłonić nagą ziemię.

XIX wiek

Na wiek XIX przypada okres masowego sprowadzania do Europy roślin z całego świata oraz intensywnej hodowli nowych gatunków i odmian. Warto zaznaczyć, że zaczęto w tym okresie dostrzegać dekoracyjność nie tylko kwiatów, lecz także liści, ich kształtu, barwy, wzoru i faktury. Ogrody 1. połowy XIX w. reprezentowały nurt romantyczny, uwypuklający malowniczość krajobrazu. Ogrody romantyczne były bardzo zbliżone do krajobrazowych, ich podstawę stanowiły formy roślinne wprowadzane sztucznie, ale obok nich znajdowały się też naturalne gaje, masywy drzew i fragmenty lasu, w którym kształtowano tylko linię brzegową, resztę struktury pozostawiając nienaruszoną [Róžańska 2008]. W takich miejscach można było spodziewać się dobrze rozwiniętego, naturalnego runa. W obrębie masywów drzew stosowano nasadzenia traw, ziół i kwiatów rodzimych oraz ich form ogrodowych [Majdecki 1993]. Ogrody 2. połowy XIX w. rozwijały się w nurcie naturalistycznym, wywodzącym się z myślenia proekologicznego. Kompozycja ogrodu o miała się pierać na elementach naturalnych, a roślinność nasadzeń była komponowana zgodnie z przynależnością do jej naturalnego siedliska [Majdecki 1993, Róžańska i in. 2008]. Istotne było, żeby rośliny były samowystarczalne i odporne, a co za tym idzie ekonomiczne [Hobhouse 2005] – w ten sposób coraz większą popularnością w parkach zaczęły cieszyć się rodzime byliny [Baster 2009] i ewentualnie rośliny pochodzące z miejsc o zbliżonym do panującego na terenie parku klimacie. Zmienił się również sam sposób sadzenia roślin. Unikano prostych linii, oddzielania od siebie gatunków. Zaczęto dostrzegać zalety płynące z większej różnorodności gatunków stanowiących runo oraz z sadzenia ich w taki sposób, aby ich grupy się ze sobą mieszały i przenikały. Zapewne duży wpływ na ten sposób kształtowania nasadzeń miało zmęczenie ciągłym widokiem krajobrazu przekształconego przez człowieka i tęsknota za dzikością i naturalnością. Na wiek XIX przypada okres rozwoju ogrodów miejskich, ogólnodostępnych. W tym czasie coraz liczniej powstawały parki, skwery, promenady, bulwary, planty. Początkowo rozmiary parków były bardzo niewielkie, wprowadzano raczej ozdobne skwery, gdzie przechodnie mogli na chwilę przysiąść. Z upływem czasu jednak parki rozrastały się i zaczynały pełnić funkcję wypoczynkową. Związane było to z ciągle rosnącą populacją miast – a to pociągało za sobą koniecz-

ność znalezienia skrawka czystej, naturalnej przestrzeni dla mieszkańców. Większość parków miała charakter krajobrazowy, obwodnicowy z roślinnością charakterystyczną dla miejsca, gdzie powstawały, z runem tworzącym się samorzutnie, w razie potrzeby zagęszczanym [Majdecki 1993], jedynie w miejscach najbardziej reprezentacyjnych uzupełnianym nasadzeniami roślin ozdobnych z liści, czasem kwitnących. Na przełomie XIX i XX w. można zauważyć w Polsce rozwój stylu kaligraficznego miejskich założeń parkowych [Baster 2009]. Styl kaligraficzny zwany obwodnicowym pojawił się w połowie XIX w., jako ruch proekologiczny. Uwzględniał on elementy naturalne: rzeźbę terenu, wodę i naturalną roślinność, zgodną z naturalnym siedliskiem. Reprezentowały go powstające pod koniec wieku XIX krajobrazowe parki obwodnicowe, do których należy również Park Skaryszewski. Charakterystyczne dla tych obiektów było takie kształtowanie elementów projektowanych przez człowieka, aby podkreślały one piękno naturalnego krajobrazu. Jeżeli zastany na miejscu przeznaczonym pod powstanie parku krajobraz był zbyt monotony, projektant starał się o stworzenie form pozornie naturalnych, które miałyby dawać wrażenie płynności i harmonii charakterystycznych dla tworów natury [Baster 2009].

XX i XXI wiek

W ogrodach początku XX w. można zauważyć tendencję zmierzającą do ograniczenia stosowania gatunków obcego pochodzenia i swoistą pochwałę naturalności, wiąże się to z intensywną introdukcją rozmaitych gatunków w XIX w. i wieloma problemami z ich aklimatyzacją. W parkach i ogrodach coraz większą rolę zaczęły odgrywać byliny: orliki, ostróżki, lilie, irysy, liliowce, floksy i inne gatunki [Różańska i in. 2008]. Druga połowa XX w. to już pełny eklektyzm i swoboda w kształtowaniu ogrodów z ogromną gamą gatunków różnego pochodzenia, ciągle jednak bardzo wyraźnie widać tendencje proekologiczne i edukacyjne wyrażające się w ochronie rodzimych gatunków oraz stosowaniu nasadzeń gatunków dziko rosnących w danym miejscu i zachowaniu zastanej roślinności. W pracach konserwatorskich często silniej dąży się do renaturyzacji runa niż do przywrócenia stanu historycznego. Współcześnie można spotkać się również z eksperymentalnym podejściem do tematu kształtowania zieleni miejskiej, w ramach którego próbuje się wyeliminować rośliny częściowo lub całkowicie przez zastąpienie ich nawierzchnią, kruszywami lub materiałami syntetycznymi. Takie działania jednak sprawdzają się jedynie na niewielkich powierzchniach i mogą być traktowane raczej jako dzieła sztuki nowoczesnej lub instalacje przestrzenne. Obszar tego rodzaju jest nieprzyjazny człowiekowi, ma niekorzystny mikroklimat i trudno jest sobie wyobrazić, by mógł zastąpić tradycyjny obiekt parkowy.

KSZTAŁTOWANIE I PIELEGNACJA RUNA PARKOWEGO

Rośliny okrywowe, tworzące runo parkowe można wykorzystać w różny sposób. Zależy to od wielu czynników, między innymi od charakteru parku, wzrostu roślin, występowania gatunków roślin na danym obszarze. W zależności od formy parku mogą być w nim wykorzystane różne formy runa, od bardzo formalnego, skomponowanego z roślin ziemiokryjących, do runa bardzo zbliżonego do naturalnego runa leśnego występującego

na siedlisku podobnym do tego w danym parku. Istotne jest, aby w parkach historycznych starać się zachować pierwotny kształt runa, jeśli wiadomo jak ono wyglądało. Rośliny mają bardzo zróżnicowany sposób wzrostu, pokrój i ekspansywność, mogą wytworzyć różne układy: łany, płyty, kępy lub rosnąć jako odizolowane osobniki. Te wszystkie czynniki wpływają na to, jaką przyjmie postać runo skomponowane z wybranych przez nas gatunków. Runo może być wyrównane, złożone z roślin o zbliżonym pokroju i wzroście, wtedy tworzy neutralne i stosunkowo mało zmienne wykończenie np. masywu drzew w zastępstwie trawnika; może być również bardzo zróżnicowane, tworzące rodzaj bardzo obszernej rabaty zmiennej w czasie trwania całego okresu wegetacyjnego, takie runo musi się składać z większej ilości gatunków, odpowiednio ze sobą wymieszanych i dopełniających się dekoracyjnością przez cały rok. W tego typu nasadzeniach runa mogą okazać się bardzo pomocne odmiany ogrodowe roślin. Uzyskanie stabilnego zbiorowiska roślin okrywowych jest trudne i pracochłonne. Istotna jest więc ochrona i właściwe wykorzystanie samorzutnie wytworzonego zbiorowiska roślin okrywowych parku. Istniejące runo powinno więc zostać potraktowane jako model przyszłej roślinności okrywowej, odpowiednio pielęgnowane i zagęszczane. Należy zaznaczyć, iż nieunikniona i popularna jest ochrona naturalnych zbiorowisk roślinnych przez ich kształtowanie [Myczkowski 2006], dobór gatunków do puli roślin okrywowych zależy przede wszystkim od naturalnego siedliska (rodzaju i wilgotności gleby, dostępu do światła), które występuje na terenie parku. Jeżeli jest to park zabytkowy, należy brać pod szczególną uwagę wymagania konserwatorskie. Gatunki, które dominują w zachowanych zbiorowiskach roślin okrywowych lub pozostałościach runa (z wykluczeniem gatunków synantropijnych), są punktem wyjścia do dalszego kształtowania roślinności okrywowej. Szczególnej uwagi wymagają gatunki o wysokich walorach plastycznych, zwłaszcza jeżeli są to rodzime gatunki okrywowe [Majdecki 1993]. W zależności od składu gatunkowego roślinności runa można wyróżnić trzy typy florystyczne:

- prosty – gdy w danym zbiorowisku wyraźnie dominuje jeden gatunek. Ten typ daje bardzo jednorodny i często elegancki efekt plastyczny. Ale takie runo jest bardzo narażone na zniszczenie w wypadku pojawienia się szkodnika lub choroby;
- podwójny – gdy dominują dwa, trzy gatunki. Efekt plastyczny może być zbliżony do runa typu prostego, jednak całe zbiorowisko jest mniej podatne na zniszczenie w przypadku masowego pojawu patogenu;
- mieszany – gdy występuje wiele różnych gatunków. W tym typie runa trudno o runo wyrównane, ale tego typu nasadzenia mogą być bardzo malownicze, zbliżone do zbiorowisk naturalnych i często stanowią miejsce bytowania oraz źródło pożywienia dla wielu gatunków zwierząt.

Często w danym założeniu parkowym występuje więcej niż jeden typ florystyczny runa i bardzo dobrze się one wzajemnie uzupełniają. W miejscach najbardziej reprezentacyjnych stosuje się typ prosty lub podwójny, a poza nimi, bardziej zróżnicowany i dziki typ mieszany. Uzupełnianie nasadzeń roślinności okrywowej powinno być wykonywane za pomocą odpowiednio dobranych gatunków (najlepiej z puli już występujących na terenie parku), co zapewni możliwość właściwego spełnienia roli runa jako okrywy wierzchniej warstwy gruntu. Rośliny mające służyć do uzupełnień powinny pochodzić z terenu parku albo ze stanowiska o bardzo zbliżonych warunkach siedliskowych, co zapewni maksymalny procent roślin przyjmujących się po posadze-

niu. W żadnym wypadku nie wolno pozyskiwać roślin chronionych z ich naturalnych siedlisk w lasach ani żadnych gatunków z terenów chronionych. Ważnym czynnikiem przy dobieraniu rozstawu sadzonych roślin jest ich docelowe zagęszczenie. Rozstaw roślin powinien zostać dobrany przy uwzględnieniu tempa i sposobu wzrostu rośliny, stanowiska, oraz czasu, po jakim ma nastąpić zwarcie roślin. Jednakże, jeśli rośliny z danego miejsca mają służyć w późniejszym okresie do podziału i uzyskania sadzonek Majdecki [1993] sugeruje, aby posadzić je gęściej, wtedy szybciej uzyskają zwarcie, a miejsca pobrania sadzonek będą mniej widoczne. Oprócz rozstawu istotny jest też sposób wypełniania luk lub wprowadzania roślin do nasadzeń. Powinno być to wykonywane zgodnie z naturalnym sposobem wzrostu i rozmnażania się danego gatunku, a więc najczęściej płatami (przy gatunkach intensywnie rozmnażających się wegetatywnie) lub gniazdowo (dla gatunków, u których dominuje rozmnażanie generatywne). Prace mające na celu zakładanie nasadzeń runa od podstaw mogą być wykonywane mechanicznie i przy wykorzystaniu dowolnych narzędzi. Natomiast wszelkie prace na terenie, gdzie już występuje runo parkowe (choćby w szczątkowej formie) muszą być wykonywane bardzo ostrożnie, ręcznie i przy użyciu lekkich narzędzi, które nie uszkodzą roślin. Po posadzeniu roślin glebę pod nimi warto wyściółkować. Ściółka ograniczy wzrost chwastów, a co za tym idzie – konieczność intensywniejszej pielęgnacji nasadzeń w początkowym okresie po ich wprowadzeniu, i ochroni podziemne organy roślin przed przemarzeniem w zimie. Rodzaj ściółki powinien być dobrany do preferencji nasadzonych gatunków pod względem pH oraz możliwości przebicia się przez nią wschodów roślin w następnym okresie wegetacyjnym. Rośliny runa parkowego powinny być poddawane systematycznej obserwacji w celu jak najszybszego dostrzeżenia objawów występowania choroby lub żerowania szkodników. Gdy zostanie stwierdzone występowanie patogenów, zalecane jest zastosowanie roślinnych preparatów (w początkowym okresie występowania patogenu) lub interwencyjnych środków chemicznych, gdy objawy lub szkody są bardzo poważne. Działania te są bardzo istotne w wypadku nasadzeń jednogatunkowych na dużych powierzchniach, gdyż choroba/szkodniki mogą się w nich bardzo szybko przemieszczać i wyrządzać bardzo widoczne szkody. Przy starych nasadzeniach większych bylin, co jakiś czas konieczne może okazać się odmładzanie roślin (wykopanie i podział kępy i usunięcie uszkodzonych fragmentów bryły korzeniowej/kłaczy). W wypadku nasadzeń krzewinek wystarczające może okazać się silne przycięcie roślin. Zabieg ten ma na celu poprawienie stanu zdrowotnego rośliny, pobudzenie jej do intensywniejszego wzrostu i zapobiegnięcie karłowaceniu roślin nadmiernie zagęszczonych. Przy okazji tego zabiegu można postarać się o zagęszczenie tego nasadzenia lub innych w parku przy pomocy uzyskanych przy odmładzaniu sadzonek. W miejscach, gdzie gleba jest narażona na nadmierne mechaniczne zagęszczenie (okolice zakrętów ścieżek, przedepy itp.), może okazać się konieczne spulchnianie gleby i wprowadzanie nowych roślin, by utrzymać w tych miejscach rośliny runa w dobrej kondycji i zapobiegać powstawaniu „dziur” w pokrywie gleby. Dodatkowe zabiegi pielęgnacyjne, które powinny być wykonywane zwłaszcza przy nowo wprowadzonych nasadzeniach roślin, to pielienie (początkowo minimum trzy razy w sezonie wegetacyjnym, po uzyskaniu zwarcia roślin w razie potrzeby) i podlewanie nasadzeń w okresie suszy. Regularnie powinno być przeprowadzane koszenie trawników w pobliżu nasadzeń runa, co pozwoli ograniczyć rozsiewanie się

chwastów pomiędzy roślinami okrywowymi. Przy bardzo formalnych nasadzeniach roślin okrywowych może okazać się konieczne odcinanie brzegów trawnika, które ma na celu zapobiegnięcie przerastania darni do nasadzeń runa. Jednakże należy pamiętać, że zbyt intensywna pielęgnacja, zwłaszcza przy nasadzeniach bardziej naturalnych, jest niewskazana [Trzaskowska i Adamiec 2011]. Intensywne zabiegi pielęgnacyjne mogą uszkadzać rośliny, a niewłaściwie wykonywane uniemożliwić im rozmnażanie się. W wielu parkach stosuje się pielęgnację polegającą na wykaszaniu warstwy ziół. Niestety, takie zabiegi mogą prowadzić do ograniczenia ilości oraz pokrycia gatunków typowo leśnych, a intensywniejszego rozwoju gatunków typowo synantropijnych.

PIŚMIENNICTWO

- Baster, P. (2009). Polskie parki kaligraficzne. Kierunek dworski. Rozprawa doktorska. Wydział Architektury, Politechnika Krakowska, Kraków.
- Carroll, M. (1986). *Earthly Paradises: Ancient Gardens in History and Archaeology*. British Museum Press, Londyn.
- Fornal-Pieniak, B. (2013). Diversity of flora in historical parks on example of Sokolow Podlaski Region in Poland. *Folia Oecologia*, 40(2), 170–175.
- Fornal-Pieniak, B. (2015). Impact of human pressure for vegetation in manor parks. LAP Lambert Academic Publishing, Saarbrücken, ss. 60.
- Fornal-Pieniak, B., Wysocki, C. (2009). Zróżnicowanie florystyczno-fitosocjologiczne warstwy ziół parków wiejskich w Kotlinie Sandomierskiej. *Acta Sci. Pol., Formatio Circumiectus*, 8(1–2), 3–12.
- Fornal-Pieniak, B., Ollik, M., Zaraś-Januszkiewicz, E., Żarska, B. (2014). Diversity of ancient woody species in urban forests. *Folia Forestalia Pol., Seria A*, 56(2), 116–117.
- Grabowska, B., Kubala, T. (2006). *Byliny okrywowe i runa leśnego*. Officina Botanica, Kraków.
- Hobhouse, P. (2005). *Historia ogrodów*. Arkady, Warszawa.
- Majdecki, L. (1993). *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*. PWN, Warszawa.
- Moryciński, T., Rulewicz, J. (2006). The protection of public parks in Poland. [W:] *My Place: Historic European Parks and Their Communities*. Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Warszawa, 42–45.
- Myczkowski, Z. (2006). Social approval of restoration work in historic parks – the „unwanted” monuments? [W:] *My Place: Historic European Parks and Their Communities*. Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Warszawa, 148–153.
- Różańska, A., Krogulec, T., Rylke, J. (2008). *Ogrody historia architektury i sztuki ogrodowej*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Trzaskowska, E., Adamiec, P. (2011). Runo parków miejskich Lublina. *Acta Sci. Pol., Formatio Circumiectus*, 10(4), 51–59.
- Żarska, B., Fornal-Pieniak, B., Zaraś-Januszkiewicz, E. (2014). *Landscape protection and planning: selected issues*. WULS Press, Warsaw.

THE ROLES AND PRINCIPLES OF SHAPING HERB LAYER IN HISTORICAL PARKS

Abstract. The aim of the study is to characterize herb layer and their aesthetic, historical and ecological roles in historical parks. The article presents the management of the vegetation throughout history, taking into account age, i.e. Antiquity, the Middle Ages, Renaissance,

Baroque, XVII, XVIII, XIX and XX centuries. The paper presents also indications for development and maintenance herb layer in parks.

Key words: herb layer, historical parks

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 27.03.2015

Do cytowań – For citation: Fornal-Pieniak, B., Gizińska, A. (2015). Znaczenie i zasady kształtowania runa w parkach historycznych. *Acta Sci. Pol., Formatio Circumiectus*, 14(1), 35–46.